NEVROLOGIK KASALIKGA CHALINGAN BEMORLARDA KOGNITIV VA EMOTSIANAL BUZULISHLARNING TIBBIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Toshkent viloyati Chirchiq shahar
Sharq ko`chasi 96-uy
30-xonadonda istiqomat qiluvchi
Davletova Marina Babaxanovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada nevrologik kasalliklarga chalingan bemorlarda kuzatiladigan kognitiv va emotsional buzilishlarning tibbiy-psixologik xususiyatlari yoritilgan. Kognitiv buzilishlarning xotira, diqqat, tafakkur, nutq va ijro funksiyalariga ta’siri, shuningdek, emotsional buzilishlarning ruhiy holat, ijtimoiy munosabatlar va hayot sifatiga ta’siri tahlil qilingan. Nevrologik kasalliklarda kognitiv va emotsional o`zgarishlarni erta aniqlash, bemorlarni kompleks baholash, psixologik qo`llab-quvvatlash va reabilitatsiya tadbirlarining ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so`zlar: nevrologik kasalliklar, kognitiv buzilishlar, emotsional buzilishlar, xotira, diqqat, depressiya, xavotir, tibbiy psixologiya, neyropsixologiya, reabilitatsiya.

Kirish

Bugungi kunda nevrologik kasalliklar inson salomatligiga ta’sir ko`rsatuvchi muhim tibbiy muammolardan biri hisoblanadi. Bunday kasalliklar markaziy va periferik asab tizimining faoliyatiga ta’sir qilib, bemorlarda nafaqat jismoniy, balki kognitiv va emotsional o`zgarishlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Insult, Parkinson kasalligi, epilepsiya, bosh miya jarohatlari, ko`p skleroz va demensiya bilan bog‘liq holatlarda bemorlarning fikrlash, eslab qolish, diqqatni jamlash hamda o`z his-tuyg‘ularini boshqarish qobiliyatida turli darajadagi o`zgarishlar kuzatiladi. Kognitiv funksiyalar insonning ma’lumotlarni qabul qilishi, qayta ishlashi, saqlashi va ulardan foydalanishini ta’minlaydi. Xotira, diqqat, tafakkur, nutq, idrok va rejalashtirish ushbu funksiyalarning asosiy tarkibiy qismlaridir. Tibbiy va psixologik yondashuvning uyg‘unligi bemorning hayot sifatini yaxshilashga, mustaqilligini saqlashga va reabilitatsiya samaradorligini oshirishga yordam beradi. Maqolaning maqsadi nevrologik kasalliklarga chalingan bemorlarda kognitiv va emotsional buzilishlarning asosiy xususiyatlarini yoritish hamda ularni aniqlash va psixologik qo`llab-quvvatlashning ahamiyatini ko`rsatishdan iborat.

Asosiy qism

Nevrologik kasalliklarda kognitiv buzilishlarning xususiyatlari. Kognitiv buzilishlar — insonning bilish jarayonlari, jumladan, xotira, diqqat, tafakkur, nutq, idrok va ijro funksiyalarining buzilishi yoki susayishidir. Bunday o`zgarishlar asab

tizimining shikastlanishi, miya faoliyatiga ta’sir qiluvchi kasalliklar yoki boshqa tibbiy omillar bilan bog`liq bo`lishi mumkin. Xotira buzilishlari nevrologik kasalliklarda ko`p uchraydigan kognitiv muammolardan biridir.Bemor yangi ma’lumotlarni eslab qolishda, yaqinda sodir bo`lgan voqealarni yodga olishda yoki ilgari o`rgangan ma`lumotlarini qayta eslashda qiynalishi mumkin. Masalan, bemor shifokor tavsiyalarini unutishi, kundalik vazifalarni bajarish tartibini esdan chiqarishi yoki suhbat davomida aytilgan ma’lumotlarni eslab qolmasligi mumkin. Diqqatning buzilishi bemorning ma’lum bir faoliyatga e’tibor qaratishi va uni davom ettirish qobiliyatining pasayishi bilan namoyon bo`ladi. Bunday bemorlar suhbat davomida chalg‘ishi, bir vaqtning o`zida bir nechta vazifani bajarishda qiynalishi yoki ma’lumotlarni qabul qilish uchun ko`proq vaqt talab qilishi mumkin. Tafakkur va ijro funksiyalarining buzilishi rejalashtirish, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va harakatlarni nazorat qilishdagi qiyinchiliklarni o`z ichiga oladi. Natijada bemor kundalik ishlarni tashkil etishda, vazifalarni ketma-ket bajarishda va yangi vaziyatlarga moslashishda qiynalishi mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, xotira yoki diqqatning pasayishi har doim ham doimiy miya shikastlanishini anglatmaydi. Uyqusizlik, og‘riq, depressiya, xavotir, ayrim dori vositalarining ta’siri va boshqa omillar ham kognitiv faoliyatga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli aniq sababni aniqlash uchun mutaxassis tomonidan kompleks baholash zarur.

Nevrologik kasalliklarda emotsional buzilishlarning tibbiy-psixologik xususiyatlari

Emotsional holat insonning kasallikka munosabati, davolanish jarayonidagi faolligi va ijtimoiy hayotiga ta’sir ko`rsatadi. Nevrologik kasalliklarga chalingan bemorlar kasallik tufayli yuzaga kelgan jismoniy cheklovlar, kundalik hayotdagi o`zgarishlar va kelajak haqidagi xavotirlar bilan duch kelishlari mumkin. Depressiv holatlar nevrologik kasalliklarda uchrashi mumkin bo`lgan muhim emotsional muammolardan biridir. Depressiya bemorning davolanishga bo`lgan motivatsiyasini kamaytirishi va reabilitatsiya jarayonini qiyinlashtirishi mumkin.

Apatiya — tashabbuskorlik, qiziqish va faoliyatga intilishning kamayishi bilan tavsiflanadigan holat. Apatiya ayrim miya kasalliklarida uchrashi mumkin va uni oddiy dangasalik sifatida baholash noto`g‘ri. Bunday holatda bemorning ruhiy va nevrologik holatini mutaxassis tomonidan baholash zarur. Hissiy beqarorlik bemorning kayfiyati va hissiy reaksiyalarining o`zgaruvchanligi bilan namoyon bo`ladi. Ayrim bemorlar tez jahllanishi, sabrsizlanishi yoki vaziyatga nomutanosib ravishda kuchli hissiy reaksiya bildirishi mumkin. Bunday o`zgarishlar kasallikning xususiyatlariga, miya faoliyatidagi o`zgarishlarga va psixologik zo`riqishga bog‘liq bo`lishi mumkin. Emotsional buzilishlarni baholashda bemorning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy muhiti, ijtimoiy qo`llab-quvvatlanishi va kasallikdan oldingi ruhiy holati ham hisobga olinishi kerak. Bemorning emotsional holatini yaxshilashda samimiy muloqot, ruhiy qo`llab-

quvvatlash, psixologik maslahat va zarur hollarda mutaxassis tavsiya qilgan davolash usullari muhim ahamiyatga ega.

**Kognitiv va emotsional buzilishlarning o`zaro bog‘liqligi.** Kognitiv va emotsional buzilishlar ko`pincha bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo`ladi. Masalan, xotirasi yoki diqqatida qiyinchiliklar kuzatiladigan bemor kundalik vazifalarni bajarishda qiynalishi va bundan xavotirlanishi mumkin. O`z navbatida, kuchli xavotir yoki depressiya diqqatni jamlash, ma’lumotni eslab qolish va qaror qabul qilishni qiyinlashtirishi mumkin. Bunday o`zaro ta’sir bemorning umumiy holatini baholashda muhimdir. Agar mutaxassis faqat kognitiv buzilishlarga e’tibor qaratib, emotsional holatni hisobga olmasa, bemorning qiyinchiliklarining ayrim sabablari aniqlanmay qolishi mumkin. Xuddi shuningdek, barcha muammolarni faqat ruhiy zo`riqish bilan izohlash ham noto`g‘ri, chunki ularning asosida nevrologik kasallik yoki boshqa tibbiy omillar bo`lishi mumkin. Shuning uchun bemorni baholashda nevrologik tekshiruv, psixologik suhbat, kognitiv funksiyalarni tekshirish va zarur hollarda standartlashtirilgan baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Kognitiv va emotsional buzilishlarni aniqlash va baholash. Nevrologik kasalliklarga chalingan bemorlarda kognitiv va emotsional o`zgarishlarni erta aniqlash davolash hamda reabilitatsiya rejasini to`g‘ri tuzishda muhim ahamiyatga ega. Baholash jarayoni bemorning shikoyatlarini tinglash, kasallik tarixini o`rganish, kundalik faoliyatidagi o`zgarishlarni aniqlash va zarur tekshiruvlarni o`tkazishni o`z ichiga oladi. Kognitiv funksiyalarni dastlabki baholashda Monreal kognitiv baholash testi (MoCA) yoki Mini-Mental State Examination (MMSE) kabi vositalardan foydalanilishi mumkin. Ushbu testlar xotira, diqqat, orientatsiya va boshqa kognitiv funksiyalarni dastlabki baholashga yordam beradi. Biroq ularning natijalari bemorning ta’lim darajasi, tili, madaniy muhiti va boshqa omillarni hisobga olgan holda mutaxassis tomonidan talqin qilinishi kerak.. Emotsional holatni baholashda depressiya va xavotir alomatlarini aniqlashga qaratilgan so`rovnomalar, klinik suhbat va psixologik baholash usullari qo`llanilishi mumkin. Baholash natijalariga ko`ra bemor uchun individual yordam rejasi tuziladi. Bu reja nevrologik davolash, psixologik qo`llab-quvvatlash, kognitiv mashqlar va kundalik faoliyatni tiklash choralarini o`z ichiga olishi mumkin.

Tibbiy-psixologik yordam va reabilitatsiyaning ahamiyati. Nevrologik kasalliklarga chalingan bemorlarga yordam ko`rsatishda kompleks yondashuv muhim hisoblanadi. Bunda nevrolog, tibbiy psixolog, psixiatr, logoped, fizioterapevt va boshqa mutaxassislarning hamkorligi bemorning ehtiyojlariga qarab tashkil etiladi. Kognitiv reabilitatsiya xotira, diqqat, rejalashtirish va muammolarni hal qilish ko`nikmalarini qo`llab-quvvatlashga qaratiladi. Mashqlar bemorning imkoniyatlariga mos ravishda tanlanadi va muntazam bajarilishi mumkin. Psixologik yordam bemorning kasallikka moslashishi, xavotirni boshqarishi va o`ziga

bo`lgan ishonchini saqlashiga yordam beradi. Zarur hollarda psixoterapiya yoki boshqa maxsus muolajalar tavsiya qilinishi mumkin. Oila a'zolarining ishtiroki ham katta ahamiyatga ega. Bemorning yaqinlari uning holatini tushunishi, sabr bilan muloqot qilishi va kundalik faoliyatda kerakli yordamni ko`rsatishi lozim. Biroq bemorning mustaqilligi va shaxsiy qarorlariga imkon qadar hurmat bilan yondashish kerak. Reabilitatsiya jarayonida real maqsadlar belgilash, bemorning kichik yutuqlarini rag'batlantirish va davolash rejasini uning holatiga moslashtirish muhimdir. Kognitiv va emotsional o`zgarishlar har bir bemorda turlicha kechishi sababli natijalar ham individual bo`ladi.

Xulosa

Nevrologik kasalliklarga chalingan bemorlarda kognitiv va emotsional buzilishlar kasallikning kechishi, kundalik faoliyat, ijtimoiy munosabatlar va hayot sifatiga sezilarli ta'sir ko`rsatishi mumkin. Xotira, diqqat, tafakkur va nutq bilan bog'liq muammolar bemorning mustaqilligini cheklashi, depressiya, xavotir va apatiya esa uning ruhiy holati hamda reabilitatsiyadagi ishtirokiga ta'sir qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Nevrologiya bo`yicha global holat hisoboti. — Jeneva: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, 2025-yil.

2.Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Ruhiy salomatlik va nevrologik kasalliklar: ma'lumotlar va axborot manbalari.

3.Lezak, Howieson, Bigler, Tranel. Neyropsixologik baholash.

4.Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi. Ruhiy kasalliklar diagnostikasi va statistikasi bo`yicha qo`llanma, beshinchi nashr, matnning qayta ko`rib chiqilgan varianti (DSM-5-TR). — 2022-yil.

5.Petersen va hammualliflar. Kognitiv buzilishlar va yengil kognitiv buzilishlarni baholash bo`yicha klinik tavsiyalar.

6.Tibbiy psixologiya va neyropsixologiya bo`yicha darsliklar hamda o`quv qo`llanmalar.